

UDK 82.163.4.09(497.5).09-2

Izvorni naučni rad

Lucijana ARMANDA (Split)

Filozofski fakultet u Splitu

larmanda@ffst.hr

KAKO VIDIMO DRUGE: AMERIKANCI U HRVATSKIM DRAMAMA

Polazeći od imagoloških stajališta i pojmova kao što su *image* i *mirage* te od tvrdnje imagologa Manfreda S. Fischera da je naše stajalište o Americi više određeno našim slikama Amerike, a manje njenom stvarnošću, autorica pokušava otkriti kako su i zašto hrvatski dramatičari u likovima Amerikanaca projicirali svoje predodžbe o Americi. Nakon Kolumbova otkrića Amerike mnoge je dramatičare, romanopisce i pjesnike fascinirala ličnost Kristofora Kolumba te čudesna zemlja mogućnosti i utopije koju je on otkrio. Poslije te fascinacije u književnosti su svoje mjesto pronašli i likovi Amerikanaca. Pod pojmom Amerikanac autorica u skladu s rječničkim definicijama podrazumijeva i stanovnike američkog kontinenta i to najčešće njegova sjevernog dijela, ali i Hrvate koji su iz svoje zemlje otišli u jednu od Amerika te na taj način postali Amerikancima. Autoricu posebno zanima funkcioniranje i značaj ovakvih likova u drami Milana Begovića znakovita naslova *Amerikanska jahta u splitskoj luci*, dramama Miroslava Krleže, drami Ivana Raosa i farsu Tomislava Bakarića.

Ključne riječi: *američki san u hrvatskim dramama, likovi Amerikanaca, Milan Begović, Ivan Raos, Tomislav Bakarić*

1. Uvod

U ovom radu analiziraju se likovi Amerikanaca i njihova funkcija u pet drama hrvatskih pisaca: u *Amerikanskoj jahti u splitskoj luci* Milana Begovića, dramama *Vučjak* i *U logoru* Miroslava Krleže, drami *Kako je New York dočekao Krista: žalosna igra u tri čina* Ivana Raosa i farsu *Amerika, Amerika* Tomislava Bakarića. U imagološkom smislu ti se likovi mogu podijeliti u nekoliko sasvim različitih kategorija; prvu čine domaći ljudi koji su otišli u Ameriku da bi se onda vratili u Hrvatsku, drugu čine pravi Amerikanci,

a treću čine potomci naših ljudi u Americi koji su dijelom Hrvati i dijelom Amerikanci. S obzirom na to da se u radu težilo za ravnotežom, za analizu je uzet otprilike podjednak broj likova koji zastupaju prve dvije kategorije koje su najvažnije za ovaj rad. Također, potrebno je naglasiti kako je u hrvatskoj književnosti teško pronaći 'prave' Amerikance budući da je njihova funkcija najčešće upućivanje na domaće prilike uz pomoć bijega u strane geografske prostore. U zadnje dvije analizirane drame u kojima se javljaju likovi pravih Amerikanaca pojam Amerike odnosi se na konzumerizam i materijalizam koji se iz Amerike prenosi na domaće prostore. Analiza polazi od važnosti otkrića Amerike što je u stranoj i domaćoj književnosti dovelo prvo do veličanja, a onda do kritike ličnosti Kolumba. Nakon toga u književnosti se stvara mit o novoj zemlji koja bi trebala biti idealna pa zbog toga postaje utopija koja se kasnije ruši zbog materijalizma na kojem je zasnovana. Iz književnosti predodžba o Americi ulazi u druge medije i popularnu kulturu. Cilj rada nije utvrditi istinitost prikaza likova Amerikanaca, već ustanoviti koja je njihova funkcija u diskursu i strukturi drame i koliko imagološka odrednica doprinosi komparativnoj analizi književnih djela.

U metodološkom smislu rad se oslanja na najvažnije postavke koje su u svojim radovima iznijeli imagolozi kao što su Manfred Fischer, Hugo Dyserinck i Joep Leerssen. M. Fischer na književnim je primjerima upozorio na važne činjenice: kako nacionalni-imagotipski sustavi često potječu od drevnih mitova, što je za temu ovog rada jako važno te kako je slika strane zemlje u književnosti strukturni element estetskog konteksta (2009: 38). Ovo zadnje u svim svojim tekstovima naglašava i H. Dyserinck na čiju se tvrdnju, da su slike o stranoj zemlji dio intrinzične strukture teksta, ovaj rad uvelike naslanja jer upravo ta tvrdnja legitimira imagološka istraživanja. U analizi se ističe i stajalište J. Leerssena koji književnosti i novijim medijima poput filma daje važno mjesto u širenju kulturnih stereotipa i upozorava kako nacionalne slike postaju opća mjesta i time upućuju na postojanje interteksta tj. na povezane tekstove koji ponavljaju takve predodžbe (2008a: 178). Ta razmišljanja do izražaja dolaze kada se usporede predodžbe o Amerikancima u raznim dramama. Osim toga, ovaj rad oslanja se i na zaključke hrvatskih teoretičara koji su analizirali spomenute drame, govorili o iseljeničkom pitanju i problemu Amerike u tekstovima hrvatskih pisaca.

2. Kristofor Kolumbo i otkriće Amerike

Poznati istraživač i moreplovac Kristofor Kolumbo rodio se u Genovi 1451. g., ali Ameriku nije otkrio ploveći pod talijanskom, već pod španjolskom zastavom Ferdinanda Aragonskog i Izabele Kastiljske koji su bili pokro-

vitelji njegova putovanja. Za tako hrabar pothvat nije bilo lako naći financijska sredstva i potporu pa tako ni španjolski kraljevski par nije lako pristao na Kolumbovu ponudu. Prije španjolske ponude Kolumba su odbili Portugalci. U to vrijeme njegova ideja traženja zapadnog puta preko Atlantika do Indije bila je prehrabra i preskupa, ali se na kraju isplatila. Kolumbova znanja o globusu i zemljopisu nisu bila precizna, a nadahnjivao se i čudesnim opisima Marka Pola. Godina 1492. zauvijek će ostati zabilježena u povijesti jer je tada Kristofor Kolumbo prvi put kročio na američko tlo u pratnji tri broda: *Niña*, *Pinta* i *Santa Maria*. Bila je to njegova prva, ali ne i posljednja istraživačka plovidba i do kraja života bio je uvjeren da je došao u Indiju. Ipak, uz sve ostale časti koje je za života stjecao pa onda gubio, nije mu pripala čast da Novi kontinent nosi njegovo ime. Amerika je nazvana po talijanskom istraživaču Amerigu Vespucciju¹ koji je istražujući ušće Amazone uspio dokazati da ta zemlja nije Indija, već sasvim novi kontinent. Kolumbo je prema Novom kontinentu zaplovio još tri puta te je usput otkrio mnoge otoke, ali njegova slava pomalo je počela blijediti pa je 1500. g. bio i uhapšen zbog tiranskog ponašanja prema podređenima, ali i zato što vlast više nije bila uvjerenjena u njegovu kompetenciju. Umro je 1506. g. u Valladolidu, a ostaci su mu premješteni u Sevilleu pa nakon toga u Santo Domingo. Ni tu mu nisu dali mira pa su ga premjestili u Havanu te konačno 1899. g. vratili u Sevilleu. Njegove kosti i njegova životna priča i danas su predmet brojnih rasprava pa tako nije sigurno jesu li kosti koje su prebačene iz Santa Dominga uopće njegove.

Život tog avanturista i moreplovca poslužio je kao nadahnuće brojnim umjetnicima i književnicima, a i Amerika mu je odala počast pa se njegovo ime nalazi u nazivu glavnog grada te države, glavnim gradovima još nekih američkih država (Južna Carolina, Ohio) te u nazivima rijeka, ulica i trgova. U ovom članku analiza se usmjerava na titaniziranje, a kasnije i ironizaciju njegova lika u književnosti, a onda i likova Amerikanaca jer bez njegova otkrića Amerike i kolonizacije ne bi bilo ni likova Amerikanaca u hrvatskim dramama. Za Kolumba su se zainteresirali književnici raznih nacionalnih književnosti uključujući i američku pa je tako 1828. g. američki pisac Washington Irving napisao Kolumbovu biografiju pod nazivom *The Life and Voyages of Christopher Columbus*. To je samo jedan od brojnih pisaca koji su za lik svojeg djela uzeli Kolumba, a mogu se izdvojiti još neki pisci kao što su Lope de Vega, Paul Claudel, Michel de Ghelderode, Dario Fo i Salman Rushdie.

¹ Zanimljivo je da je upravo Amerigo Vespucci (1454-1512) osigurao zalihe mesa za jedno od Kolumbovih putovanja. Na poziv portugalskog kralja Manuela I. sudjelovao je kao promatrač u nekoliko putovanja koja su istraživala istočnu obalu južne Amerike između 1499. i 1502. g. Martin Waldseemüller proslavio je Ameriga tako što je na karti koju je izradio Novi kontinent nazvao prema njegovu imenu.

Ovaj posljednji u časopisu New Yorker 1991. g. izdaje zanimljiv tekst pod naslovom *Kako se ostvariše veze koje sjedinjavahu Izabelu Španjolsku i Kristofa Kolumba, Santa Fe, siječnja 1492.* (*Christopher Columbus and Queen Isabella of Spain Consumate Their Relationship, Santa Fe, January, 1492*). Radi se o zanimljivom tekstu koji se poigrava idejom da su kraljica i Kolumbo ostvarili čak i fizički kontakt prije nego što mu je dala pristanak za plovidbu. Tekst je na hrvatski jezik prevela Višnja Machiedo prema francuskoj verziji, a moguće ga je naći u časopisu *Treći program hrvatskog radija* iz 1993.g.²

Za Kolumbovu ličnost zainteresirali su se i hrvatski pisci pa je tako Junije Palmotić³ (1607-1657) napisao dijalogizirani kraći prizor o Kolumbu oko 1630.g. Ova verzija literarnog Kolumba sastoji se od 124 stiha i u njoj se Kolumbo titanizira, a govori se i o mogućnosti da su u službi na Kolumbovim brodovima bili i neki Dubrovčani. Taj motiv zaintrigirao je istraživače pa su se mnogi upustili u istraživanje dubrovačkog arhiva kako bi utvrdili je li to uistinu bilo tako. Ante Kadić uvjerenja je da su to samo legende koje su narodu potrebne, ali iz popisa osoblja na lađama jasno je da na njima nije bilo Hrvata (Kadić, 1992: 200). Osim Palmotića o Kolumbu je pisao i Brno Džamanjić (1735-1820) i to u svojem djelu *Zračni brod* tj. *Navis aëria* tiskanom 1768.g. u Beču i 1784.g. u Beču. Kao i Palmotić, i Džamanjić govori o bogatstvima koja se nalaze u novootkrivenim zemljama. Dalje, o Kolumbu je pisao i Miroslav Krleža⁴ koji mu je posvetio čitavu dramu 1918.g. Krležin Kolumbo pred-

² U časopisu *Treći program hrvatskog radija* iz 1993.g. obilježena je petstota godišnjica otkrića Amerike. Radi se o pisanoj verziji u kojoj su tiskani najbolji tekstovi iz programa radija. Tako je u časopisu jedna od tema i *Kolumbo i Novi svijet u prozi i poeziji, Kolumbo kao svjetska dramska tema, Kolumbovska tema u nas: od Palmotića do Fabrija*. Neke od tekstova napisali su Višnja Machiedo, Dunja Fališevac i Nikola Batušić. U časopisu su tiskani ulomci nekih drama s kolumbovskom temom, ali i neke pjesme posvećene Kolumbu kao što su npr. one od Friedricha von Schillera i Pabla Nerude. Petstotu godišnjicu otkrića Amerike obilježio je i časopis *Dubrovnik* iz 1992.g. pa je cijelo jedno poglavlje nazvano *Hrvatski pjesnici o Kolumbu i otkriću Amerike*. Tu su tiskana pjesnička djela koja spominju Kolumba, a radi se o pjesnicima kao što su Mavro Vetranović, Junije Palmotić, Brno Džamanjić, Ivan Slamnig, Luko Paljetak itd. U časopisu su tiskani i zanimljivi tekstovi o iseljeničkom pitanju te o američkim motivima u hrvatskoj dramatici 20. stoljeća.

³ Junije Palmotić iza sebe ostavio je cijeli niz drama kao što su *Atalanta* izvedena 1629.g. i povijesna drama *Pavlimir* koja je izvedena 1632.g. i govori o povijesti Dubrovnika. Brojne Palmotićeve drame inspirirane su mitologijom, a u takve spadaju *Ipsipile, Akile, Natjecanje Ajača i Ulisa za oružje Akilovo, Elena ugrabljena te Lavinija*. Ima i drama koje su vezane uz talijansku modernu epiku, a vrlo bitan dio Palmotićeva dramskog opusa čine tragikomedije kao što su *Danica, Captislava i Bisernica* (Novak, 2000: 547-548).

⁴ Dramsko stvaralaštvo Miroslava Krleže Boris Senker podijelio je u pet ciklusa (Lukšić, 2000: 393), a ovdje se izdvajaju drame koje su bitne za analizu ove teme. Tako je posebno zanimljiva njegova druga faza u kojoj piše ekspresionističke scenske vizije u koje spada i drama *Kristofor Kolumbo*. Drama *Vučjak* pripada trećem ciklusu i to zajedno s *Galicijom*

stavlja iskorak u odnosu na Palmotića i Džamanjića jer ga razapinje njegova posada. Ova verzija Kolumba ironična je jer govori o utopiji koju predstavlja nova zemlja koja će zapravo biti samo nastavak stare tradicije iskorištavanja slabijeg, a u tome zaista nema ničeg novog. Nedjeljko Fabio⁵ u svojoj drami *Admiral Kristof Kolumbo* koja je prvotno objavljena u časopisu *Kolo* 1968.g., ide još korak dalje od Krleže. Naime, Fabrijev Kolumbo ne samo da ne vjeruje u novu zemlju, već namjerno ugrožava postizanje cilja te malo po malo ubija članove posade koji vide novo kopno. Tako Fabrijev Kolumbo uopće nije sretan što se njegov cilj ostvario (Fabrio, 2007). Slobodan Šnajder⁶ piše djelo pod nazivom *Dijalektički Anticolumbus* u kojem kao i kod Krleže Kolumbo razgovara s Nepoznatim. U časopisu *Dubrovnik* iz 1992. g. tiskane su pjesme koje su hrvatski književnici posvetili Kolumbu pa se među takvima nalaze i Ivan Slamnig, Dubravka Oraić, Luko Paljetak, Tonko Maroević i Slavko Mihalić.

Kolumbo je zanimljiv jer je otkrivanjem novog svijeta otvorio vrata brojnim utopijama u kojima se nova zemlja vidi kao raj u kojem teku med i mlijeko. Taj raj pretvorio se u nešto sasvim drugo kada je krenula kolonizacija i iskorištavanje zemlje i lokalnog stanovništva. U toj bici bilo je samo važno tko će ugrabiti što više. Amerika je bila obećana zemlja mogućnosti pa se pomalo stvorio mit⁷ o američkom snu u kojem je svatko kovač svoje sreće i

i *Golgotom*, a u toj fazi miješaju se veristički, ekspersionistički pa čak i artistički postupci. U spomenutoj fazi Krleža se zanima za socijalna previranja. Drame *U agoniji*, *Gospoda Glembajevi*, *Leda* i *U logoru* čine četvrtu fazu. Kod drame *U logoru* važno je napomenuti da u njoj pisac uvodi niz likova koji su predstavnici staleža koji imaju moć, a njima je suprotstavljen neurotični intelektualac.

⁵ Nedjeljko Fabio (1937-) pažnju javnosti privukao je povijesnim romanima *Vježbanje života* iz 1985.g. i *Berenikina kosa* iz 1989.g., a 1994.g. napisao je i roman *Smrt Vronskog* naslanjajući se na Dostojevskog. Napisao je i drame *Reformatori*, *Admiral Kristof Kolumbo*, *Čujete li svinje kako roću u ljetnikovcima naših gospara?*, *Meštar*, *Kralj je pospan*, *Magnificent* (Nemec, 2000: 211-212).

⁶ Slobodan Šnajder (1948-) objavio je niz drama kao što su *Minigolf* iz 1968.g., *Histerična bajka* iz 1969.g., *Vrtuljak ljubavi* iz 1974.g. te *Metastaza* iz iste godine. U ovoj zadnjoj kao lik se javlja August Cesarec pa tako Šnajder piše drame biografije kakve su i *Kamov smrtopis* iz 1977.g. te *Držičev san* iz 1979.g. Likovi u Šnajderovim dramama često su buntovni umjetnici i intelektualci, a njegovo je kazalište kompleksno i usko je vezano uz njegovu lijevu političku opciju. *Dijalektički anticolumbus* može se naći u njegovim esejima *Kaspariana* iz 2005.g (Senker, 2000: 704-705).

⁷ Riječ mit u književnosti i kulturi ima brojna značenja i teorije što se može vidjeti i u *Književnom leksikonu* Milivoja Solara koji taj pojam objašnjava na dva načina; prvi je tradicionalno shvaćanje mita kao „svete priče uključene u mitologiju shvaćenu kao sustav u naracijama izloženog znanja kojemu se načelno vjeruje“, a drugi je način shvaćanje mita kao izmišljene priče i kao načina mišljenja koje se suprotstavlja znanstvenom mišljenju (Solar, 2012: 313). *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije* Vladimira Bitija donosi još kompleksnija objašnjenja mita i to u četiri točke; u prvoj se govori o tradicionalnom pristupu tom pojmu, u drugoj o arhetipskoj kulturi koja mit vidi kao „elementarni

svatko može uspjeti na novom tlu. O otkrivanju novog svijeta i pljački Slobodan Šnajder kaže: „Novi nam je Svijet Kolumbo poklonio nezavisno od volje Novoga Svijeta, to uzimamo kao sigurno. Kolumbo umro je vjerujući da je došao do Azije i bio je time zadovoljan. Jedino se stara predaja i ishodi prvih pljački nisu poklapali, plijen je ostao svejednako mršav“ (Šnajder, 2005: 144).

Godina 1492. promijenila je i povijest i geografiju, a sve te promjene odrazile su se i u književnosti koja je dugo u svojim utopijskim knjigama, pričama o neotkrivenim predjelima zemlje slutila Ameriku iako joj nije znala ime. Tako je slutnja imala razna imena, ali opisi su uvijek bili slični; to je zemlja okupana suncem i zlatom u kojoj je sve idilično i u kojoj je moguće uspostaviti drugačiji poredak stvari. No, kako taj poredak uspostavljaju ljudi sa starog kontinenta tako ni poredak ne može biti sasvim nov. U ovom dijelu rada piše se o otkriću Amerike, Kolumbu i utopijskim vizijama jer to ima veze s književnošću u kojoj postoji interes za lik Kolumba, a onda kasnije i za lik Amerikanca u književnosti.

3. Američki san

Od Kolumbova otkrića Amerike 1492.g. pa do konstituiranja američke države 1776.g. prošlo je dosta vremena, ali težnja i ideja o drugačijoj državi koja će primiti razne nacije bila je prisutna cijelo vrijeme. Definicija pojma *američki san* mijenjala se s godinama, ali taj je pojam uvijek bio vezan uz slobodu i uz mogućnost uspjeha. Tako su san, sloboda, uspjeh i novac pojmovi koji su se počeli vezati uz Sjedinjene američke države, a *Kip slobode* koji se nalazi na ulazu u New York podsjetnik je na sve navedene simbole. Taj kip čekao je sve one koji su iz svijeta dolazili u tu novu zemlju mogućnosti. Riječ san koristio je povjesničar James Truslow Adams 1931.g, ali i Martin Luther King 1963.g. u svojem čuvenom govoru kojim je želio potaknuti kraj diskriminaciji svake vrste.

U svijet su iz Amerike počele preko novina stizati neobične slike o svim čudima moderne tehnologije i priče o uspjehu malih ljudi koji su se obogatili uz rad i trud. To je ljude iz raznih krajeva svijeta navelo da sreću potraže upravo u Americi. Tamo su se uputili i mnogi Hrvati od kojih su neki ostvarili

zaplet ili siže koji ustraje kroz književnu povijest u obliku određenog fabularnog procesa, vrste i rasporeda likova te ambijenta što ih on podrazumijeva“, u trećoj točki govori se o strukturalističkom pristupu mitu u kojem je najzanimljiviji R. Barthes koji detektira mit-sko mišljenje u svakodnevnici zapadnog čovjeka u obliku naturalizacije određenih veza među znakovima i smatra da je zadatak semiotičkog čitatelja da razradi tokove privida, u četvrtoj se točki govori o marksističkoj kritici koja mit veže uz mehanizme svijesti kojima se pokušavaju kontrolirati niži društveni slojevi (Biti, 2000: 317-320). U ovom radu riječ mit najviše se približava strukturalističkom objašnjenju tog pojma.

američki san, a dobar dio ih je i propao pa je za njih san ostao samo to. Prema natuknici u *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića Amerika je: 1. naziv za čitavo kopno, 2. često označava samo SAD, 3. u uličnom govoru uzvik Amerika! isto je što i divno, kolosalno, sjajno, 4. bogata zemlja, bogatstvo uopće, 5. otkriti Ameriku znači prikazati kao novo nešto što je već odavno poznato (Klaić, 2007a: 58). Također, pod natuknicom Amerikanac dvije su defincije: 1. stanovnik američkog kontinenta i to najčešće sjevernog dijela, ali i 2. u našeg svijeta to je naziv za pripadnika naše zemlje koji je kao iseljenik proživio određeno vrijeme u Americi (Isto). Rječničke natuknice navode se kako bi se što bolje objasnilo tko su to Amerikanci u hrvatskim dramama, a priča o Kolumbu i formiranju američke države i definiranju pojma *američki san* navodi se kako bi se što bolje analizirala i dočarala slika o Americi u hrvatskim dramama te kako bi se shvatilo zašto je ta slika upravo takva.

U hrvatskim dramama Amerikanci su često hrvatski emigranti koji su otišli iz Hrvatske zbog političkih i gospodarskih razloga. Iseljavanje velikih skupina ljudi iz Hrvatske i susjednih joj zemalja za Ameriku započelo je osamdesetih godina 19. stoljeća, a nastavilo se i između dva svjetska rata. Među tim emigrantima bio je velik broj Dalmatinaca, a listajući novine iz tog vremena kao što su *Novo doba* ili *Pučki list* može se vidjeti da je mnogo reklama za parobrode koji vode u *obećanu zemlju*. Na jednoj od reklama u *Novom dobu* piše da je odlazak putnika iz Splita tri puta mjesečno (Novo doba, broj 11/1928: 8). U spomenutim novinama iste se godine donosi podatak o broju milijunaša u Americi, ali uz to stoji i upozorenje da se mnogi naši tamo razočaraju (Novo doba, broj 15/1928: 6). U *Novom dobu* postojala je i stalna rubrika pod nazivom *Pisma iz Sjedinjenih Američkih Država* u kojoj se moglo pročitati o životu ljudi s našeg područja u Americi. Tako su mediji donosili fascinantne podatke o zaradi u Americi, o zlatu i bogatašima, o životu naših ljudi tamo, ali prenosilo se i ono negativno. Hrvatski emigranti imali su upute o tome tko se može uputiti preko u Ameriku, a određene brodarske tvrtke nudile su tim ljudima i pomoć. U knjižici iz 1922.g. pod nazivom *Tko se može otpremiti u Ameriku* daju se detaljne informacije građanima o tome što im sve treba za put u Ameriku. U raznim domaćim i stranim novinama moguće je naići na podatke o našim emigrantima, a u emigrantskim bazama podataka nalaze se i njihova imena, opisi i detalje o tome kome putuju i koga su ostavili za sobom u domovini. Slika o Hrvatima u Americi, povratnicima iz Amerike te o samim Amerikancima prisutna je i u hrvatskoj književnosti koja je prikazivala izmaštanu Ameriku. Priče u medijima i povratnici iz Amerike bili su pravi izvor informacija o tome kakva je Amerika, a takve informacije formirale su sliku Hrvata o Amerikancima, ali i sliku ostalih naroda s ovih područja o Amerikancima.

Posebna grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe), ali i o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe) naziva se imagologija (Dukić, 2009: 5).⁸ Takve predodžbe o narodima uglavnom su subjektivne pa znaju biti i poprilično iskrivljene. Često se predodžba koju ljudi imaju o određenoj zemlji i narodu ne poklapa sa stvarnošću. U ovom radu zanima nas slika koju hrvatski književnici imaju o Amerikancima – stanovnicima Amerike i domaćim ljudima koji su tamo emigrirali. Na tu sliku utječe izvanknjiževna stvarnost, a nas zanima kako se te predodžbe formiraju, koja je njihova funkcija i imaju li veze sa stvarnošću. Ovdje se postavlja i pitanje može li mehanizam utjecaja biti obrnut tj. može li slika o određenoj zemlji iz nekog književnog djela utjecati na sudove čitatelja. Zanimljivo bi bilo proučiti ulogu koju „*images* i *mirages* imaju pri širenju nacionalnih književnosti izvan prostora njihova nastanka“. (Dyserinck, 2009b: 30)

Ovakve slike u književnosti zahtijevaju tekstnu analizu jer se u njima odražavaju društvena stajališta i one su „poveznica između umjetničkog i empirijskog svijeta.“ (Syndram, 2009: 77) Za takvu analizu kao glavni korpus izabrano je pet drama: prva je *Amerikanska jahta u splitskoj luci* Milana Begovića iz 1930.g., drame *Vučjak* iz 1923.g. i *U logoru* iz 1934.g. Miroslava Krleže, drama *Kako je New York dočekao Krista: žalosna igra u tri čina* Ivana Raosa iz 1956.g. i farsa *Amerika, Amerika* Tomislava Bakarića iz 1969.g. U prvoj spomenutoj drami koja se analizira u ovom radu javljaju se pravi Amerikanci, hrvatski iseljenici koji se u svoju zemlju vraćaju kao turisti i kćer hrvatskog iseljenika koja je pola Hrvatice, a pola Amerikanka. U Krležinim dramama radi se o Hrvatima koji su neko vrijeme radili u Americi pa se onda vratili u Hrvatsku. Za razliku od toga, u Raosovoj drami i Bakarićevoj farsu mjesto radnje je New York i svi likovi su Amerikanci. Iako je u hrvatskoj književnosti dosta naglašeno iseljeničko pitanje, u ovom radu analiziraju se i drame koje za likove imaju originalne Amerikance kako bi se postigla ravnoteža jer se u imagološkom smislu radi o sasvim različitim likovima. Uz ove drame bit će spomenuta još neka djela u kojima ima sličnih likova. Bilo bi pomalo suvišno pokušati utvrditi jesu li ti likovi vjerni preslik iz stvarnosti jer to nije zadatak imagološkog istraživanja što potvrđuje i K. U. Syndram:

⁸ Davor Dukić 2009.g. piše predgovor knjizi *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Knjigu su priredili Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje i Ivana Brković, a radi se o prijevodu bitnih tekstova iz područja imagologije. U knjizi su tekstovi Huga Dyserincka, Manfreda S. Fischera, Karla Ulricha Syndrama, Joepa Leerssena, Daniel-Henri Pageauxa i Jean-Marc Moura.

„Te se predodžbe ne mogu smatrati istinitima ili lažnima ni po svojoj književnoj prirodi ni po izvanknjiževnoj referenciji. One odražavaju društvena stajališta i njihov odnos prema empirijskoj realnosti daleko je od pravocrtanoga. U okviru njihova fikcionalnog konteksta, referencija tih predodžbi je fikcionalna, no njihovo leksičko i semantičko punjenje sadrži odnos sa stvarnim svijetom i kao takve, one čine poveznicu između umjetničkog i empirijskog smisla.“ (Syndram, 2009: 77)⁹

Dakle, jasno je da predodžbe Amerikanaca u hrvatskim dramama ne mogu biti potpuno vjeran preslik stvarnosti jer književnost je *mimesis*, a predodžbe su subjektivne, ali nam zato mogu pomoći da shvatimo kako se umjetnici referiraju na izvanknjiževnu stvarnost i kakva je njihova uloga u širenju kulturnih stereotipa. Također, važno je utvrditi koliko su ti likovi važni za samu strukturu spomenutih drama i koliko se analiza drama mijenja kada joj se dodaju spoznaje o likovima Amerikanaca.¹⁰ Amerika je za ovakvu vrstu istraživanja zanimljiva jer se ne radi o zemlji s kojom Hrvatska ili njoj susjedne zemlje graniče i uz koju su bile povijesno vezane, ali zato se radi o zemlji koja je nepresušni izvor inspiracije za književnike raznih nacionalnih književnosti. Bilo bi zanimljivo usporediti sliku Amerikanaca u hrvatskoj književnosti sa slikama te zemlje u raznim drugim književnostima, no ovaj rad zaustavlja se na ovom prvom.

4. Begovići Amerikanci

Milan Begović (1876-1948) hrvatski je dramatičar, novelist, feljtonist, putopisac, romanopisac i pjesnik koji djeluje u razdoblju moderne. Njegov stvaralački vijek trajao je pedesetak godina pa je pisao razna djela od kojih su neka nastala prema narudžbi, ali najviše se istaknuo dramama. Najpoznatije su mu drame *Božji čovjek*, *Pustolov pred vratima*, *Bez trećeg*, komedija *Amerikanska jahta u splitskoj luci* te opsežni roman *Giga Barićeva* i povijesni roman *Sablasi u dvorcu*. Pjesme su mu objavljene u zbirci *Boccardo* koja je naišla na oduševljenje mladih kritičara i pisaca i na negodovanje starih zbog

⁹ K. U. Syndram proučava odnos između predodžbi i izvanknjiževnih referencija na koje se te predodžbe odnose tj. upozorava na poveznicu umjetnosti i empirije. On smatra kako književni tekstovi odražavaju vrijednosti i značenja čije je razumijevanje usko vezano uz društvene, povijesne i političke čimbenike. Ipak, najvažniji zadatak imagoškog proučavanja književnosti sastoji se u analiziranju stupnja važnosti nacionalnih predodžbi u umjetničkoj, povijesnoj i društvenoj sferi.

¹⁰ Da su slike i predodžbe o određenoj naciji u književnim djelima zapravo svojstvo teksta potvrđuje i J. Leerssen koji smatra da su predodžbe intelektualni proizvod diskursa te da zadatak imagoologa nikada nije bio da utvrdi kakav je neki nacionalni karakter (2009b: 87).

izrazite putenosti u pjesmama. Begović je stvarao u sjeni velikog Krleže pa tako i Branko Hećimović u predgovoru Begovićevim djelima u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* kaže kako u Begovićevim dramama nema pravog sukoba, već se radi o nizanju događaja u kojima se likovi stalno postavljaju u nove situacije (Hećimović, 1964: 13). Za razliku od toga, Krleža se u svojim dramama bavi unutarnjim previranjima pojedinaca koji se sukobljavaju s okolinom i društvom. Osim toga, Krleža je društveno angažiran, a Begovićeve drame lirski su intonirane i udaljene od stvarnosti (Isto: 13). Već u svojim prvim dramama Begović pokazuje interes za erotsko i za sukobe između muškarca i žene. On je svoje dramsko umijeće izučavao u Hamburgu i Beču gdje se u mladosti bavio redateljskim i dramaturškim poslovima.

Lepršava i pomalo ironična komedija *Amerikanska jahta u splitskoj luci* napisana je 1930.g. i djelomično se nastavlja na komediju *Laka služba*. U njoj pisac čitatelje uvjerljivo uvodi u atmosferu propadanja nekada bogate splitske obitelji. Glavni su likovi kontesa Kate de' Milesi, njezin sin Keko, Kekovi stričevi koji su prikazani gotovo kao karikature, krojačica Đideta koja je zaljubljena u Keka, Filip J. Tudor koji je vlasnik jahte i njegova kćer Phoebe. Kate i Keko nalaze se pred bankrotom, a nekada su bili jako bogati pa je to za njih ponižavajuće. Mogući spas vide u prodaji slike koja je Tizianov falsifikat, a potencijalni kupci su Amerikanci koji su stigli u splitsku luku. Drama govori o slavnoj splitskoj obitelji koja je prisiljena na prijevaru kako bi opstala i kako ne bi završila na tavanu svoje kuće koja postaje preskupa za održavanje. B. Hećimović napominje kako je atmosfera propadanja krtičara Josipa Bognera podsjetila na *Suton* Iva Vojnovića (Isto: 17). Daljnja analiza pokazat će da to nije jedina dodirna točka između ova dva pisca jer su i jedan i drugi prikazali siromaštvo dalmatinske sredine u koju dolaze novci iz Amerike.

U spomenutoj drami pisac tumači kako se Keko upoznao s Amerikanom Phoebe i taj je susret za njega bio „kao neka fantazija o sreći i veličini koja ga je trenutačno obuzela iz potrebe da pobjegne iz skučenosti, mizerije i poniženja u koje ga je turilo postepeno duševno i materijalno propadanje njegove porodice“ (Begović, 1964: 156). Phoebe je zaručena, ali zanima ju i Keko pa želi da je on prati i pokazuje joj grad što Đidetu čini jako ljubomornom. Sam pisac u didaskalijama opisuje Phoebe kao modernu, elegantnu amerikansku djevojku koja je rođena u bogatstvu i navikla je da dobije sve što poželi. Drugim riječima, autor je opisuje kao pravu razmaženu bogatašicu koja je pomalo egoistična, ali je u duši ipak nepokvarena. Njeno je odijevanje moderno i pomalo prkosno, a kao prava osviještena Amerikanka ona puši cigarete. Za razliku od Đidete i naših djevojaka, ona je s muškarcima u razgovoru vrlo slobodna i ne srami im se obratiti i voditi razgovor što je vjerojatno povezano sa zamijenjenim odnosima spolova u ovoj drami o čemu govori B.

Senker (1996: 33). Kada joj Keko kaže da ima originalnog Tiziana ona mu odvratila da bi ga htjela imati jer je novcem navikla sve kupovati. U takvim Phoebinim izjavama vidi se kako autor prikazuje tipičnu američku djevojku – ona je uvjerena da novcem može dobiti sliku slavnog Tiziana pa u polušali pita može li i Keka kupiti. U dvadesetim godinama prošlog stoljeća razvijao se novi tip samosvjesne djevojke koja je pomalo cinična i ponaša se poput muškarca. Čini se da Phoebe odgovara tom opisu koji se u nekim crtama slaže s opisom lika Jordan Baker iz djela Francisa Scotta Fitzgeralda *Veliki Gatsby*.¹¹ Tako je moguće doći do zaključka kako je lik Phoebe u koji je pisac unio svoje predodžbe o slici samoosvijestene Amerikanke dio šireg interteksta. Taj intertekst vrlo je složen i temelji se na antičkim mitovima o novom svijetu na koje se onda nastavljaju tekstovi o ostvarenju i rastakanju američkog sna.¹²

Phoebe se ponaša puno slobodnije od Đidete i rado ispija maraskino te se čudi Đideti koja ne pije. Također joj kaže da bi joj se svidjelo u Americi jer tamo je svako piće zabranjeno i ljude se zbog toga stavlja u *arrest*, ali Phoebe ipak pije što će reći da je snalažljiva i da zna kada se treba, a kada se ne treba držati zakona.¹³ Ona Đideti govori kako uz piće i pušenje ima još jedna djevojačka mana, a to je ljubav. Phoebe je naime sa svojim zaručnikom jer joj to odgovara, a ljubav je za nju sporedna. Ona pokušava Đideti objasniti da biti zaručen nije isto što i biti zaljubljen. Zaljubljuvanjem u Keka Phoebe ipak pokazuje osjećaje za koje se ponekad pravi i glumi da ih nema jer je u okvirima drame prikazana kao djevojka koja želi biti samostalna i neovisna. Značenje tog ženskog lika unutar drame jest da bude kontrast domaćoj djevojci Đideti.

¹¹ Francis Scott Fitzgerald (1896-1940) 1925.g. izdao je roman *The Great Gatsby* u kojem govori o američkom snu, uspjehu i varanju na kojem se uspjeh temelji te o rastakanju ideje američkog sna. Jedan od likova Daisy predstavlja američki san koji je Jay Gatsby želio ostvariti, a druga djevojka Jordan Baker tipična je samostalna Amerikanica koja se ponaša poput muškarca, cinična je i snalažljiva, ali je od Begovićeve Phoebe razlikuje to što do uspjeha dolazi varanjem. Djelo je doživjelo veliki uspjeh u SAD-u, ali i u svijetu. Fitzgeraldov roman u ovom se radu spominje zato što su njegove ekranizacije iz 1926., 1949., 1974., 2000., 2002., 2013. i 2014. uvelike pridonijele širenju stereotipa o ponašanju Amerikanaca i Amerikanki u ludim dvadesetim godinama prošlog stoljeća, o odjeći koju su nosili, njihovim navikama i zabavama koje su priređivali. Roman *Veliki Gatsby* postao je fenomen popularne kulture pa je zato i mogao igrati veliku ulogu u širenju stereotipa.

¹² O povezanosti imagotipskog sustava Amerike, utopijskih snova i antičkih mitova govori i M. S. Fischer koji također zapaža kako su čak i današnje slike o Americi vezane uz antičke mitove te kako je naše stajalište o Americi obilježeno našim slikama o toj zemlji, a ne stvarnošću (2009: 45).

¹³ Tu se aludira na zakon o prohibiciji koji u *ludim dvadesetim* godinama prošlog stoljeća u SAD-u zabranjuje proizvodnju i kupnju alkohola. Tako su lude dvadesete s jedne strane bile obilježene sve većom slobodom u ponašanju, odijevanju i seksualnom životu, a s druge strane ponovo se rađao puritanizam. To ne znači da se taj zakon uvijek poštivao jer su upravo u tom razdoblju profitirali krijumčari koji su nelegalno zarađivali na alkoholu.

Begovićeva Phoebe još je u nečemu Amerikanka; ona ne priznaje aristokraciju kojoj se naizgled divi. Kada joj Đideta kaže da je Keko aristokrat i da bi mu bila uvreda da mu plati za razgledavanje grada, Phoebe jako ironično kaže: „Ja nisam znala da se aristokratima ne mora plaćati za njihove usluge“ (Begović, 1964: 172). Begović tek na površini oslikava naivnu i razmaženu Amerikanaku, a onda pokazuje da je ona poštenija od splitskih aristokrata koji ju pokušavaju nadmudriti. Teško bi bilo tvrditi kako autor kritizira američki novac jer Phoebe nije pokvarena. Upravo suprotno, pokvareno se ponašaju konte Ruđe i konte Mome koji bi Phoebe rado prodali lažnog Tiziana i zamijenili njene dolare u mjenjačnici. I tu se ona pokazuje kao pamenija od njih jer cijelo vrijeme vodi igru, a da oni to ni ne znaju. Zadatak imagološkog istraživanja nije utvrditi je li Miss Phoebe vjerni preslik Amerikanke s obzirom na činjenicu da je slika subjektivna, što potvrđuje i D. H. Pageaux:

„Ali neosporivo je da je slika predodžba, mješavina osjećaja i ideja, čije je afektivne i ideološke odjeke važno shvatiti. Neposredna posljedica tih postavki je poništavanje lažnog problema u koji često zaglibi proučavanje slike: problema ‘lažnosti’ ili ‘stupnja vjernosti’ neke slike u odnosu na ‘promatranu’ zemlju, kao da je slika analogon stvarnosti (otkud proizlaze pogreške u ‘percepciji’)“ (Pageaux, 2009: 128).

Funkcija figure Miss Phoebe jest da bude suprotnost domaćoj djevojci Đideti što znači da je njen stereotipni prikaz u drami prisutan kako bi autor bolje oslikao vlastitu kulturu i njene predstavnike, a ne stranu kulturu.

Stereotip Amerikanke kojem Phoebe naizgled pripada pojednostavljeni je kulturni izraz načina na koji je autor za potrebe drame oslikao Amerikance. U tu svrhu Phoebine izraze moguće je promatrati i s leksičke razine jer joj autor često u usta stavlja engleske izraze kao *moj little konte*, *never*, *very nice*, *old boy* i slično. Na leksičkoj razini Phoebe potvrđuje očekivanja publike i upravo ta razina vezuje ju uz stvarni svijet iz kojeg dolazi, ali njeni postupci krše očekivanja publike. To je zato što je status likova, kako to B. Senker tumači „redovito u proturječju s društvenom ulogom koju žele ili moraju igrati“ (1996: 32). Konačno, Phoebe i nije prava Amerikanka jer se ispostavlja da je njezin otac Filip Tudor kao dijete otišao iz Splita i to uz pomoć Kekove bake koja mu je dala nešto novca. Njegov je lik pojednostavljena verzija Amerikanca i autorova blaga ironična opaska. Važno je napomenuti i to kako Filip Tudor nije došao vrbovati Dalmatince i vabiti ih u Ameriku kako bi tamo radili kao roblje. Upravo suprotno, Filip je u Splitu u porodici splitskih aristokrata

de' Milesi radio kao rob. On nije Niko Marinović iz Vojnovićeva *Ekvinocija*¹⁴ koji pohlepno zarađuje novac, hvali se i želi izrabljivati svoje zemljake. Njegova jahta *Stella* nema simbolični naboj Nikova broda *Sloboda*. Jedan od razloga koji se i u već spomenutom romanu *Veliki Gatsby* navodi kao uzrok što se *američki san* raspada jest pohlepa za novcem. Filip Tudor u tom smislu ne ispunjava očekivanja čitatelja koji bi možda očekivali čovjeka željnog osvete i još novca. U ovoj drami iseljeničko pitanje nije naglašeno kao u Vojnovićevu *Ekvinociju*. Umjesto osvete Filip pomaže porodici de' Milesi pa sve ostaje u lepršavom tonu drame koja za sobom ne povlači iseljeničko pitanje.

U Begovićevoj drami govori se o propadanju jedne aristokratske obitelji koju spašava američki novac. Kontesa Kate u jednom trenutku kaže da bi se i Bog veselio da dobije ček iz Amerike jer u to vrijeme svi su očekivali pisma i dolare iz Amerike od članova obitelji koji su tamo pošli raditi. Bila je to dalmatinska svakodnevica u kojoj je prevladavalo siromaštvo i čekanje dolara kao spasa s neba. Zato je znakovit intermezzo koji piše Begović i u kojem se kontesi Kati u snu javlja američka bajka u kojoj se vidi kako bi to izgledalo da je Keko oženio Phoebe, a ona primala pisma i dolare iz Amerike, a javlja joj se i konte Frančesko de' Milesi kojem se nimalo ne sviđa što ga žele prodati u Ameriku. Begovićeva drama odraz je šireg interteksta u kojem su se Amerikanci prikazivali kao oni koji imaju novce jer dolaze iz bogate zemlje što je autor povezo s temom propadanja aristokracije zbog nedostatka novaca. Ton u drami zbog toga nije ogorčen pa se Amerikanci ne prikazuju kao grabežljivci. Jedini pravi Amerikanac u drami jest Lee Prentice - zaručnik Miss Phoebe koji je vrlo rezerviran i poslušan i on i na leksičkoj razini odgovara učestaloj predodžbi Amerikanca jer na sve Phoebine upite odgovara sa: *Yes, my darling!* Njegov je lik pojednostavljena verzija Amerikanca i autorova komična opaska. Ipak, upravo Lee upozorava Phoebe da Tizianova slika nije original pa se ispostavlja kako ni on nije jednodimenzionalan lik. To je zato što ironijski odmak u književnim djelima može istodobno određenu pojavu ismijavati i legitimirati (Syndram, 2009: 72). Jedan od zadataka imagologije jest analizirati stupanj važnosti predodžbi u umjetničkoj, povijesnoj i društvenoj sferi (Isto: 81) pa se može zaključiti kako Begović u vedrom tonu obrađuje likove Amerikanca i Dalmatinaca koji očekuju novce iz Amerike. Tešku društvenu stvarnost on slika sa šaljive strane ne osuđujući previše Amerikance od kojih se ruga jedino Lee Prenticu, ali onda mu ipak daje ulogu onoga koji upućuje na prijevaru. Za razliku od Vojnovićeve *Dubrovačke trilogije*, *Amerikanska jahta u splitskoj luci* manje se uspješno bori s problemom prikazivanja propadanja aristokracije što je bila omiljena tema hrvatske moderne. Likovi Amerikanaca

¹⁴ Vidi više u Čale, F. (1992)

u Begovićevoj drami imaju svrhu ukazati na kontrast između siromaštva splitskih obitelji i obilja koje predstavlja izmaštana Amerika. Čini se da obitelj de Milesi nema nikakav plan, već čekaju da ih spasi *deus ex machina* koji se u ovom slučaju materijaliziran u obliku hrvatskih Amerikanaca.

5. Krležini Amerikanci

Ni poznati hrvatski dramatičar Miroslav Krleža nije mogao, a da u svojim dramama ne spomene Ameriku i Kolumba. Kao što je već istaknuto, prvo je 1918.g. čitavu dramu posvetio Kolumbu u kojem se njegova ličnost titinizira te se ironizira utopija i mogućnost ostvarivanja novog poretka na novom kopnu (Krleža, 1981a). Nakon toga, 1923.g. piše dramu *Vučjak* u kojoj se javlja lik hrvatske Amerikanke Eve kojoj je mučna društvena situacija u zaoštalom i korumpiranom Vučjaku i jedva čeka pobjeći u Ameriku gdje je već jednom bila. Godine 1934. Krleža piše dramu *U logoru* u kojoj se javlja lik Jože Podravnca koji je radio u Americi, a taj isti lik javlja se i ranije 1932.g. u Krležinu romanu *Povratak Filipa Latinovicza*. Krležini Amerikanci ustvari su Hrvati koji su neko vrijeme bili u Americi, a onda su se vratili u Hrvatsku pa Ameriku nostalgично dozivaju u svojim sjećanjima.

O Krležinim Amerikancima pisao je Darko Gašparović koji zaključuje kako je Krleža *Novi svijet* zahvatio s ironijske strane pa je za njega Amerika utopija i iluzija, a do tog zaključka dolazi jer Krležini Amerikanci sve ono što su *prijeko* vidjeli stavljaju u kontrast s neredom koji vlada kod nas u to vrijeme (Gašparović, 1992: 237). Joža Podravec Ameriku doziva dok se nalazi u strahotama prvog svjetskog rata u Galiciji, a Eva je sita neukog svijeta u zabitom i zaboravljenom Vučjaku pa želi pobjeći u toliko drugačiju Ameriku. I za Evu i za Jožu Amerika predstavlja san i utočište na koje pomisle kada se zasite svega što vide u svojoj zemlji. Naravno, Krleža je svjestan činjenice da je Amerika samo utopija, a to se lako može doznati ako se pročita njegov dramaturški opus u cjelini jer on je uvijek kritičan i kompleksan. Zato u analizi nema smisla izolirati Evine i Jožine rečenice, a bez da se u obzir uzme cjelokupno Krležino stvaralaštvo i stavovi.

Eva je nekada bila bistra učenica koja je pročitala sve knjige iz knjižnice u Vučjaku, a onda su je u osamnaestoj godini udali, no ona je za kratko vremena sve napustila. Otišla je u Ameriku gdje je bila vlasnica crnačkog bordela u Chicagu, a u Vučjak se vratila zbog smrti muža koji nije bio za Ameriku. Vučjak je obična zabit, ali jedan od likova imenom Horvat dolazi na ideju da ode na selo jer mu treba horizont, no upozoravaju ga da je naše selo centralna Azija i čista romantika. Da Vučjak ne širi horizonte zna i Eva koja je živjela u Americi, no u Vučjaku joj ne priznaju ništa i kada se Eva ponaša drsko onda je

pitaju: „Jesu li te tako u toj tvojoj Americi naučili psovati po majci?“ (Krlježa, 1981b: 205). Iz te rečenice moguće je izvući sljedeće zaključke; kao prvo postoji stvarna Amerika i ona Evina, kao drugo vidi se da se Stara koja izgovara ovu rečenicu želi narugati Evi i Americi općenito, a kao treće ako Stara i zna nešto o Americi onda je to da se tamo psuje i da je Eva iz te zemlje donijela loše manire. Ovo zvuči gotovo kao rečenica Shakespeareova Kalibana koji kaže da su ga kolonizatori i okupatori otoka na kojem on živi naučili psovati.¹⁵ Stara je prikazana kao lik koji je pun predrasuda o Americi, no pogrešno bi bilo iz toga izvesti zaključak kako je i Krlježa kao autor pun predrasuda. U drami se implicira da je Amerika kojoj se nadaju likovi neostvariva iluzija koja je svedena na simbol i koja je u suprotnosti sa situacijom u Vučjaku.

Za Evu je Vučjak *old kontri* u kojoj sve smrdi, a zamjera i mužu što nije bio za Ameriku pa ga je Vučjak ubio. Kada joj situacija u Vučjaku postane nepodnošljiva ona bježi u fantaziju u kojoj vidi Ameriku kao utočište. Amerika joj se ukazuje kao rasvijetljene lađe, daleki gradovi u kojima se živi punim plućima i čuje se muzika. Evin san je uzeti *tikete* i *gudbaj old kontri* pa otputovati u Kaliforniju i saditi naranče ili možda otići na Floridu. Tako ona demonstrativno navija gramofon koji je u drami simbol tehnike i nove zemlje i na kraju izleti s Horvatom vani i viče: „Kuda? U Ameriku, beno jedna! Gudbaj, old kontri!“ (Krlježa, 1981b: 235) Gramofon se ističe kao predmet kojem nije mjesto u zabitom Vučjaku u kojem se Evi prigovara zbog njenih američkih navika. No, pisac u čitatelju izaziva sumnju da je Eva s Horvatom otišla u Ameriku jer njene su karte više bila nada nego stvarnost. Krlježina Amerika pomalo je snovita i nestvarna što potvrđuje i Joža Podravec u drami *U logoru* (1973). Njemu su rekli da će na putu za Ameriku vidjeti divlje jelene koji plivaju po vodi, ali on je vidio samo bijele ptice koje su zamijenile naše

¹⁵ Misli se na lik Kalibana iz drame *Oluja* Williama Shakespearea (1564-1616). *The Tempest* ili *Oluja* napisana je oko 1610-1611., a tiskana je 1623.g. i pripada Shakespeareovim završnim djelima. Glavni lik je Prospero koji je nakon brodoloma koji mu je smjestio brat završio na nekom otoku zajedno sa svojom kćerkom Mirandom. Na otoku su zatekli lokalnog stanovnika Kalibana kojeg su podredili sebi. Prosperov brat Antonio uzurpirao je milansko prijestolje i riješio se brata, a onda je Prospero uzurpirao otok na kojem je nekad davno vladala vještica Sycorax koja je Kalibanova majka. Drama se može čitati s postkolonijalnog gledišta jer otvara mnoga pitanja, a pogotovo ona o kolonizaciji otoka i odnosu prema lokalnom stanovništvu. Jedan od citata iz drame opće je poznato mjesto. Prosperova kćerka Miranda izgovara rečenicu *O vrlji novi svijete!* jer je uzbuđena što na otoku vidi neke nove ljude i želi upoznati svijet koji nikada nije vidjela, iako je taj svijet sve samo ne divan. Rečenica je ironična, a tu ironiju iskorištava engleski pisac Aldous Huxley pa svoj roman iz 1932.g. naziva *Vrli novi svijet*. O vezi kolonijalnog i imagološkog pristupa govori i J. Leerssen koji napominje kako su postkolonijalne teorije Frantza Fanona i Edwarda Saïda počele promatrati klišeje i stereotipe kao dio neravnoteže između kolonizatora i koloniziranih (2009a: 176).

crne ptice. Priču o divljim jelenima Krleža koristi kako bi pokazao u kakve su sve priče o Americi vjerovali neuki ljudi, a Amerika nije raj kakvim su ga zamišljali naši ljudi puni nade. Eva je realnija od Jože i ona navija gramofon, a Joža vjeruje da su samo u Americi ptice bijele. I jedno i drugo Ameriku vide kao nadu u drugačiji svijet i to zato što se autor koristi ironijom koja ukazuje na to da se ni u Americi ne zarađuje lako. Autorova ironija odraz je nerealnih predodžbi koje njegovi likovi imaju o životu u Americi. Eva je jedan u nizu od Krležinih kompleksnih ženskih likova čija amerikanizacija ukazuje na ironiju i bunt, a Joža Podravec imenom i ponašanjem potvrđuje naivnost domaćih ljudi. U Krležinim dramama stvarna Amerika ne igra veliku ulogu jer je svedena na neostvarivi simbol.

6. Raosovi Amerikanci

Ivan Raos napisao je niz pjesama, novela, priča i romana pa je i najpoznatiji po romanu iz 1971.g. *Prosjaci i sinovi* u kojem slika Dalmatinsku zagoru. Njegovo stvaralaštvo obilježava zavičajnost, utjecaj usmenog stvaralaštva u pjesmama, autobiografizam, ali i kozmopolitizam koji je vidljiv posebno u njegovim dramama. Raosa odlikuje realističko pripovijedanje s elementima moderniteta pa je u tome blizak Begoviću (Muhoberac, 2000b: 612). Godine 1956. Raos piše žalosnu igru u tri čina *Kako je New York dočekao Krista* i u toj igri ironično govori o novcu i birokraciji koja vlada u gradu koji nema sluha za Kristov dolazak. Za razliku od prije spomenutih drama, mjesto radnje je New York, a glavni su likovi policijski inspektor Tom Dexter, prostitutka i doušnica Gipsy, sitni provalnik Krivonogi Bill, šef kontraobavještajne službe Slim i Krist. Za razliku od Begovića i Krleže, Raos za likove uzima prave Amerikance, a ne Hrvate koji su se odselili u Ameriku.

Čini se da je i Raosova Amerika puna ironije jer se svi likovi ponašaju kao dio sustava pa tako čak i lopov Bill tvrdi da se mora čuvati američka sloboda i demokracija, a porezni sustav mora biti jednak za sve građane (Raos, 1956: 10). Takav sustav ne prepoznaje Krista koji se kao i svi drugi građani mora pokoravati policiji. Navodeći kako u New York Krist ne može doći tek tako i zaustaviti promet jer bi to koštalo, autor aludira na poslovicu da je u Americi vrijeme novac. U takvoj obećanoj zemlji ljudi se pitaju koja im je zemlja ubacila Krista da ih špijunira jer ne vjeruju da im je došao pomoći samo zato što ih voli. U ovoj drami autor je likove prikazao kao dio američkog sistema zasnovanog na novcu i zaradi. Na nekoliko mjesta u drami pisac govori o američkoj slobodi i jednakosti na koju se najviše poziva lopov Bill. Na taj način autor kritizira sistem u kojem naizgled vlada ravnopravnost i sloboda, a zapravo su svi zaslijepljeni taštinom i novcem. Krist podsjeća Predsjednika

da bi on morao služiti prostitutki i lopovu jer su upravo ti mali ljudi glasali za njega pa su i oni odgovorni što je tako socijalno neosjetljiv čovjek na vlasti. S jedne strane u takvom sistemu svi imaju pravo glasa, a s druge strane oni koji su na vlasti zaboravljaju čijom su pomoću tamo dospjeli. U analizi se nameće pitanje kritizira li autor Ameriku i Amerikance ili kapitalistički sistem u cjelini i američku državu kao tipičnu predstavnicu tog sistema.

U strukturu te drame ugrađene su predodžbe o američkom identitetu koje nije stvorila samo naša država, već one postoje „kao artikulirani diskurzivni konstrukti što kolaju društvima, tvore nacionalne identifikacijske uzorke“ (Leerssen, 2009a: 175). Te predodžbe temelje se prije svega na antičkim mitovima o Novom svijetu koji se trebao osnovati u Americi koju su istraživači u svojim tekstovima opisivali kao obećanu zemlju u kojoj svatko ima jednake šanse za uspjeh, a onda i na demitologizaciji Amerike koja se pretvorila u zemlju koju pokreće i kvari upravo novac. U Raosovoj drami Amerika je zabrinuta za sigurnost i ne razumije Kristov dolazak. Pitanje je kako bi isti pisac prikazao svoju državu u koju dolazi Krist i bi li i autopredodžba bila jednako kritična. Da se radi o uvriježenom diskurzivnom konstruktumu tog vremena potvrđuje i rečenica koju izgovara Slim, a kaže: „Ali nebo je još uvijek ničija zemlja, i đavolski prostrana. Ne bi nam smetala tamo jedna kolonijica“ (Raos, 1956: 59). Na tom mjestu autor se referira na kolonijalnu politiku kojom je i stvorena američka država te anticipira misiju Apolla 11 na Mjesec 1969.g. Ta je rečenica ujedno kritika američke politike koja uvijek želi biti prva pa makar u kolonizaciji neba koje želi približiti raznim istraživanjima. Heteropredodžbe o Americi uvijek se grade u odnosu na stajališta o vlastitoj kulturi i one su prisutne u promatrajućoj, a ne u promatranoj kulturi. Pisac svoju zemlju doživljava kao humaniju kada se radi o kolonizaciji u odnosu na zemlju koju promatra – Ameriku.

Pisac ove drame iznosi i predodžbe o američkim ženama pa se kao predstavnice javljaju prostitutka i doušnica Gipsy i Ann Sullivan – zvijezda Cosmos filma kojoj se nikad ne zna za dob. Gipsy je prikazana kao tipična prostitutka koja zavodi jednako svakog muškarca jer u ponašanju slijedi zadani uzorak. Takvim ponašanjem ona sebi osigurava dobit, ali potpuno gubi pojam o etici i moralu. Ona i Krista pokušava zavesti jer je on netko novi pa je samim time zanimljiv. Ona svakog muškarca naziva *darling*, a Kristu još dodaje i naziv *Gospodin*. Tom ženskom liku dana je funkcija upućivanja na američki konzumerizam jer ona Kristu kaže: „Ti si onaj mali Isusić, ona dražesna lutkica pod božićnim borom“ (Raos, 1956: 28). Ovo je jedna od tipičnih predodžbi prisutnih u različitim diskurzivima o Amerikancima koji su prikazani kao potrošačko društvo koje Krista vidi kao figuru ispod bora, a zaboravlja tko je on zapravo bio. Kritika je to ne samo Amerike, već svih društava koja se

priklanjaju potrošačkim navikama i materijalističkim vrijednostima. I u liku Ann Sullivan autor je oštro kritizirao američke žene jer je ona još više opčinjena novcem, iako kaže da joj je draža slava, pljesak, cvijeće i autogrami. Ann je predstavnica američkih zvijezda koje žive za slavu, no u njenom liku autor upućuje na malu razliku između definicije američke i bilo koje druge filmske zvijezde. Takva reprezentacija proizvodi jednodimenzionalan model američke zvijezde za potrebe ove drame bez prikaza druge strane medalje. Ann je autoru poslužila i za izgovor najpoznatije američke rečenice da je vrijeme novac. Kako bi to i dokazala ona Kristu nudi brak i tako potvrđuje Gipsynu tvrdnju da su Amerikanke odlučne i pune krvi. Ovakva slika o Amerikankama može utjecati na stavove čitatelja koji će ih povezivati s ostalim opažanjima o Americi koja su rezultat gledanja filmova, čitanja časopisa i književnih djela i slušanja svjedočanstva onih koji su bili preko velike bare. Na taj način formirat će se u njihovoj svijesti pseudogeografski imaginarij koji ne mora imati puno veze sa stvarnim svijetom (Syndram, 2009: 79). Takav imaginarij dodatno se osnažuje postavljanjem drame u kazalištu i povezivanjem različitih medija koji zajedno imaju više utjecaja na publiku.

Na kraju Raosove drame Kristu nakon nepovjerljivosti i sumnjičavosti američkih građana ne preostaje ništa drugo nego vratiti se odakle je došao. Da nije otišao umro bi na prijedlog kardinala Foxmana u plinskoj komori za napredak kršćanstva i kako bi se dokazalo da su tamo svi jednaki. Krista je kardinal namjeravao otpremiti kao žrtveno janje u plinsku komoru. Tu se autor čak dotiče i vrlo ozbiljnog pitanja smrtne kazne pa tako zemlja koja promiče ljudske slobode u plinskim komorama ubija ljude. Iz svega navedenog može se zaključiti da je Raos kritičniji prema Amerikancima nego ostali dramatičari koji su predmet analize ovog rada. Dok se drugi dotiču pitanja emigracije, Raos generira predodžbe o američkom stilu života te kritizira materijalizam koji se uz taj stil redovito veže. Mogući razlog tako negativnog stava jest strah da će *Drugi* promijeniti i našu kulturu koja se sa subjektivnog stajališta možda još uvijek čini boljom. Također, postoji i druga mogućnost, a to je da je pisac zapravo želio uputiti kritiku svojoj državi pa bi Amerika bila samo alegorija za Hrvatsku i sve države koje se okreću materijalizmu i konzumerizmu.

7. Bakarićevi Amerikanci

Tomislav Bakarić (1940-2003) prije svega je dramski pisac, iako mu je prva tiskana knjiga roman (*Kako je umro grad*, 1966.g.) i pisao je kratke pripovijetke i prikaze knjiga. Osim toga, Bakarić je bio spiker na Radio Zagrebu od 1967.g. do 1990.g., a nakon toga bio je ravnatelj Hrvatskog radija da bi potkraj devedesetih godina bio urednik na HRT-u. Dramske tekstove piše za

kazalište, televiziju i radio pa je tako u *Poletu* 1959.g. tiskao prvu dramsku sliku *Anina odluka*. Najpoznatije njegove drame za i radio i televiziju su: *Davni miris ljubičica* (1968.), *Njezino veličanstvo ljubav* (1969.), *Bog i životinja* (1969.) i druge u kojima je središnju temu čine egzistencijalni problemi hrvatskog intelektualca. Njegova farsa *Amerika, Amerika* pripada djelima pisanim za kazalište čime se počinje baviti 1969.g. Ipak, najpoznatiji je po dramama u kojima se javljaju povijesne ličnosti kao što je vrlo uspješna *Smrt Stjepana Radića* (1970.), *Anno Domini 1573* u kojoj se tematizira seljačka buna i koja je 1974.g. na XV festivalu mladih i eksperimentalnih scena u Sarajevu proglašena najboljim dramskim djelom, prikazanju *Malj koji ubija* (izvedena 1976.) u kojoj razdoblje progona vještica služi kako bi se prikazale teške godine nakon sloma Hrvatskog proljeća 1971.g., drami *Mora* (1978.) u kojoj se kao ličnost javlja Frano Supilo. M. Muhoberac (2000a: 32) zaključila je kako je Bakarić blizak Bakmazu, Brešanu i, što je za ovaj rad još važnije, Fabriju jer pripadaju struji nove farse.

Farsa u tri čina *Amerika, Amerika* napisana je 1969.g., praižvedena je 1970.g. u kazalištu *Gavella* u režiji Vanče Kljakovića, a tiskana je 1994.g. u knjizi *Malleus maleficarum*. M. Muhoberac primijetila je kako u toj farsu ima odjeka engleske osobne drame Kessleringova teksta *Arsen i stara čipka*¹⁶ te kako se radi o crnom humoru i groteski jer „navodni Amerikanci, New York, obitelj vlasnika pogrebnog poduzeća – otkrivaju se na kraju kao slika određena duhovnoga mentaliteta i anticipacija događanja početkom devedesetih godina“ (2000a: 31). To potvrđuje kako je u hrvatskim dramama teško naći likove pravih Amerikanaca jer, čak i onda kada su prisutni, njihova je funkcija aluzivno prizivanje domaćih prilika. Glavni likovi te farse jesu članovi obitelji Barclay koji su pogrebnici; John i njegova supruga Evelyn, njihov sin Marc Antonius koji ima psihičke probleme, psihijatar George March koji je u ljubavnoj vezi s gđom Barclay, pjesnik Zacharias Stewart koji je njihov stalni gost, milijunašica Helen Smith koja želi poslovati s obitelji Barclay i njen suprug Jonathan, odvjetnik Liberty Gunn te gangster Tom Murdock. Pogrebni poslovi obitelji Barclay ne idu najbolje za što je dijelom odgovoran i njihov suparnik Farley pa John odluči pozvati na razgovor gangstera koji bi trebao ubijati ljude koji bi prethodno sklopili ugovor s pogrebnim poduzećem

¹⁶ Radi se o komadu američkog dramatičara Josepha Kesselringa (1902-1967) iz 1939.g. koji je dodatno popularizirala filmska verzija u režiji slavnog Franka Capre. Radnja te crne komedije odvija se u dnevnom boravku obitelji Brewster u New Yorku, a gotovo svi članovi obitelji pokazuju znakove ekscentričnog i poremećenog ponašanja baš kao i članovi obitelji Barclay iz Bakarićeve farse. Kao jedan od simboličnih rekvizita i u jednoj i u drugoj drami javlja se mrtvački sanduk pa tako u Bakarićevim likovima i situacijama kao da odzvanja Kesselringov tekst.

Barcley. Sreća se obitelji Barcley nasmiješi dolaskom milijunašice Helen koja želi s njima sklopiti ugovor da jednog dana i za nju obave pogrebne usluge, no onda im iznenada odluči ostaviti svoje nasljedstvo jer joj se sviđi njihov poremećeni sin Marc i gđa Barcley koja Helen počne zvati majkom. Kako Evelyn vara supruga sa sinovim psihijatrom, tako se suprug zabrine da će ga njih dvoje otrovati kada Evelyn dobije nasljedstvo pa ih želi preduhitriti angažiranjem gangstera. Baš kao što je John i pretpostavio, Evelyn i George planiraju kako će ga se riješiti. Sve te planove sluša bolesni Marc koji bi se svih njih želi riješiti pa i on angažira gangstera. Nakon što se Evelyn i George ispričaju Johnu i nakon što on prizna kako je također pripremao ubojstvo, Helen ipak ostavi nasljedstvo Evelyn, a scena završava trovanjem Evelyn, Georgea i Johna. Marc je uvjeren kako je to napravio Tom prema njegovoj naredbi, iako su se oni sami otrovali.

U toj aluzivnoj i crnoj farsji mjesto radnje je dom obitelji Barcley u New Yorku, a sve prostorije u kući opisane su tmurnim bojama uz mnogo pogrebne draperije i mrtvačke sanduke koji služe kao stolice i kreveti pa se sve vrti oko smrti i zarade koju ona nosi za obitelj pogrebnika. Gangster Tom uvjerava Johna kako je njegov protivnik Farley uspješan zato što je angažirao jednog gangstera da za njega ubija ljude koji mu nakon smrti postaju mušterije pa onda John zaključuje da će imati milijune kada uništi Farleyja (Bakarić, 1994: 102). Svojoj ženi Evelyn naredio je da bude ljubazna prema milijunašici jer im treba njezin novac za što su se obadvoje spremni pretvarati da im je stalo do nje. U jednom trenutku psihijatar George ostaje sam s gangsterom i govori mu da John nikada ne bi naručio njegove usluge jer on zrači zločinom (Isto: 36), no ispostavlja se da je John spreman unajmiti gangstera da bi se riješio žene i njenog ljubavnika. U svim situacijama pokretač radnje je novac bilo da se radi o nedostatku sredstava ili o iznenadnom nasljedstvu koje je opet kamen spoticanja, a ne rješenje problema. Dok se obitelj Barcley na početku trudi da im Helen ostavi novac, kasnije pokušavaju postići suprotno, što se vidi u tome da se supružnici planiraju riješiti jedno drugoga nakon što Helen potpiše da je Evelyn njena nasljednica. Autor se izruguje lakoći s kojom supružnici planiraju ubojstvo jedno drugog što se potvrđuje u brojnim dijalozima. Čitatelj iz razgovora Evelyn i njenog ljubavnika Georgea saznaje kako je ona spremna glumiti veliku zabrinutost i strah kako bi ljubavnika navela na zločin: „Dok starci ne potpišu testament ništa mi se neće dogoditi, George. On zna da bi time prerezao granu na kojoj sjedi i zato će čekati. Moramo ga preduhitriti, razumiješ li? Moramo biti brži, u tome je stvar“ (Isto: 75). S druge strane John priznaje svojoj ženi da je i on nju planirao ubiti te da je čak zamišljao kako joj se tijelo raspada što ga je ispunjavalo srećom. Autor do apsurdna dovodi situaciju u kojoj se Evelyn, George i John ispričavaju jedno drugome za ono što

su namjeravali učiniti. Svrha crnog humora i ironije jest ismijavanje bračnih savjetovanja u kojima supružnici naizgled razlučuju greške u braku, a zapravo ne shvaćaju da su se udaljili.

Prvu opasku o Američanima, kako se u Bakarićevoj drami nazivaju Amerikanci, daje gangster Tom koji kaže: „Moj dosje u policiji veličanstvena je pohvala jednom uspješnom životu kakav je moguć samo u Americi.“ (Isto: 75) U toj rečenici vidi se da su svi tekstovi koji u hrvatskoj književnosti prikazuju Amerikance povezani i da se međusobno citiraju jer Bakarić pokazuje sličnosti s Raosom koji je u svojoj drami također navodio kako u Americi uspijevaju prostitutke i gangsteri. Osim toga, spomenuta izjava nosi snažnu implikaciju da takvo što nije moguće u drugim zemljama. To je ono što se iščitava iz površinske strukture rečenice, no ako se drama pogleda u cjelini onda je moguće doći do zaključka da se radi o aluziji na sve zemlje koje mogu pasti pod utjecaj smrti, novca, profita i materijalizma što uključuje i naše prostore. Osim sličnosti s Fabrijem i Raosom, vide se sličnosti i s Begovićem i to zato što Jonathan Smith citira rečenice Lee Prenticea iz drame *Amerikanska jahta u splitskoj luci* jer na sve upite svoje supruge odgovara sa: *Da, Helen. Za razliku od Leeja, Jonathan se na kraju buni i prigovara supruzi da ga nikada ništa nije pitala te odlazi piti s pjesnikom Zachariasom. Ispostavlja se da su Jonathan i Helen otuđeni jer on pije i supruga mu ne znači puno, a ona njega omalovažava i njegovu potvrdu pokušava kupiti svojim novcem.*

Na nekoliko mjesta u drami ističe se koliko je New York velik i kako su Američani najbolji ljudi. To potvrđuje i Njemica Margaret koja je zaposlena kako bi potaknula seksualno uzbuđenje u nezainteresiranog Marca koji tvrdi da se Njemice uvijek smiješe Američanima (Isto: 69). Gangster Tom tvrdi kako je on pravi Američanin jer su njegovi tamo došli 1780.g. čime se aludira na pitanje doseljenika u Ameriku, njihova (ne)uspjeha i amalgama različitih kultura koje se stapaju u američkom identitetu. Ironija se najviše osjeća kada John nakon što supruzi prizna da ju je želio ubiti, govori o Američanima pa kaže: „Postajem čovjek kakav sam oduvijek želio biti iskren, odan i snažan, kakvi su pravi Američani“ (Isto: 99). Kao i svi likovi u drami, John misli da zna što se podrazumijeva pod definicijom pravog Amerikanca. On smatra da je velik jer je priznao da je planirao zločin i odustao je od toga, ali još uvijek nije odustao od bogatstva i uništavanja protivnika. Njegova zabluda najbolje se vidi u sljedećem govoru koji je oda materijalizmu i kolonijalizmu:

„To je naše, a mi smo živi; možemo sjesti u bilo koju od tih fotelja i kad god to zaželimo osjetit ćemo naš život. Mi ispunjavamo ovu kuću našim tijelima: mi je činimo lijepom. Dovoljno je da prstima dotaknemo njene zidove pa da osjetimo tu čudesnu radost. Nije li tako? Sigurni

smo, nitko nam ništa ne može; u tvrđavi smo, a oko nje iskopani su duboki jarci, duboki opkopi naše ljubavi. Izgradili smo veličanstvene mostove kojima dopiremo do srca svih ljudi ovoga svijeta i oni nam se dive. Naše bogatstvo njihovo je bogatstvo. Oni moraju biti sretni zbog naše sreće“ (Isto: 99-100).

U tim rečenicama nalazi se ključ analize ove farse jer se u njima američki materijalizam, osjećaj moći i iluzija sreće ismijava do apsurdna budući da je sasvim jasno da opkopi o kojima John govori zapravo označavaju krizu takvog sistema. Takvu analizu dodatno potvrđuje rečenica odvjetnika Gunna koji tvrdi da njegovim odvjetničkim radom upravlja „onaj pravedni duh dobra i ljubavi koji je naše pretke doveo na ovaj kontinent i koji ih je naveo da ovdje udare temelje svom novom domu“ (Isto:111-112). U toj rečenici moguće je iščitati sasvim jasnu aluziju na antičke mitove o Novom svijetu. Jonathanovu misiju uništenja protivnika na kraju želi nastaviti njegov poremećeni sin Marc koji želi pokopati cijeli New York, a ima dovoljno novaca da učini što želi. Time se materijalistička ideologija prenosi s generacije na generaciju. Kada je M. Muhoberac ustvrdila da je Bakarić anticipirao događaje devedesetih godina, vjerojatno je mislila na kraj drame u kojem Marc govori kako će svaki dan biti jedan lijepi sprovod od čega će on imati uspjeha i zarade. Marcova definicija Američanina jest seksualno osviješteni čovjek koji se ne boji i ne preza ni od čega ili barem onaj koji je uvjeren da je to tako. Bakarić je u svojoj farsu kritičan prema američkom materijalizmu te se uz ironiju koristi i crnim humorom. Također, autor se poigrava predodžbama o Amerikancima jer svaki od likova ima ponešto drugačiju verziju definicije pravog Amerikanca. Time u isto vrijeme dovodi u pitanje američki identitet, ali još više razne predodžbe i slike tog identiteta. Kao rezultat autorova poigravanja definicijom pravog Amerikanca nameće se kao moguć zaključak da u svakom društvu ima ponešto od američkog materijalizma i okrenutosti profitu. Bakarić zapravo cijelo vrijeme aludira na domaće prilike što potvrđuje i Nikola Batušić¹⁷ koji smatra da je autor samo promijenio zemljopisni okoliš kako bi čitatelje uvjerio u svoju projekciju amerikanizma koji označava suvremeni oblik postojanja u potrošačkom društvu (1970: 355).

¹⁷ N. Batušić zapravo piše kritiku praizvedbe Bakarićeve farse u režiji Vanče Kljakovića iz 1970.g. koja potvrđuje da se u farsu aludira na domaće prilike, tako što je redatelj odredio da se za vrijeme predstave na platnu projiciraju reklame domaćih prehrambenih i kozmetičkih proizvoda.

8. Zaključak

Otkriće Amerike zauvijek je promijenilo globus i zemljopisne karte, a te promjene odrazile su se u politici, povijesti, kulturi i književnosti. Bila je to zemlja mogućnosti koju su prikazivali kao raj pa je tako krenula i masovna kolonizacija novootkrivenog područja. Geografski omeđena zemlja dobila je svoj naziv i mjesto na karti, a onda je dobila mjesto i u književnosti. Kolumbo, Amerika i Amerikanci ušli su razne nacionalne književnosti, a američka književnost postala je dio povijesti književnosti. U zemlji prosperiteta svoj komadić sreće potražili su i mnogi Hrvati i ostali narodi s našeg područja od kojih su neki uspjeli, a neki su propali. Hrvatski dramatičari raznih generacija u književnost su uveli likove Amerikanaca bilo da se radi o Hrvatima koji su odselili u Ameriku ili o pravim Amerikacima. Uz pomoć tih likova hrvatski su pisci projicirali svoje stavove i slike o Americi. Ponekad su to činili svjesno pa je kritika bila ciljana, a često je to bio rezultat kulturnog okruženja u kojem su publicistika, drugi književni tekstovi i noviji mediji poput filma stvarali predodžbe o Americi koje su postale tropi i dio jednog šireg interteksta.¹⁸

U hrvatskoj književnosti stvorila se slika o Americi koja je geografski gledano bila sasvim udaljena, ali ipak je utjecala na život naših ljudi. Geografija u analiziranim dramama često predstavlja prividan bijeg iz domaćih prilika kako bi se onda upravo upućivalo na prilike iz kojih se bježi. Prikaz Amerike u hrvatskoj književnosti ne podudara se uvijek sa stvarnom Amerikom jer se radi o predodžbi i reprezentaciji koja je stvorena za određenu priliku i dio je teksta. Pisci u svoje projekcije Amerike i njenih stanovnika kodiraju određene poruke u kojima je ono što je Drugo uvijek strano i može biti bolje ili gore od domaćeg. Površinska analiza većine drama pokazuje kako je pojam naizgled idealne, a zapravo zaradi podređene Amerike suprotstavljen domaćoj situaciji. Detaljna analiza pokazuje kako se te dvije situacije sve više približavaju i izjednačuju. Slika koju pisci stvaraju može utjecati na izvanknjiževne sudove o toj zemlji, a može podupirati i određene predrasude. Budući da se u ovom slučaju radi o dramama koje se prikazuju u kazalištu, onda je jasno da se utjecaj širi svakim postavljanjem na scenu.

Ivo Vojnović u *Ekvinociju* progovara o tada vrlo važnom iseljeničkom pitanju i govori o tome kako mnogi Hrvati u želji da što više zarade propadaju

¹⁸ Govoreći o doprinosu imagologije J. Leerssen (2009a: 178-182) naglašava kako predodžbe pomoću ponavljanja i međusobne sličnosti postaju tropi, a upravo to dogodilo se sa slikama o Americi. Također, ističe kako takve slike ne upućuju na stvarnost, već na intertekst ili rezonator drugih tekstnih pojava. Kao radna hipoteza navodi se mogućnost da književnost kao i noviji mediji poput filma i stripa utječu predstavljaju povlašten žanr za širenje stereotipa jer imaju utjecaja na publiku.

radeći u američkim rudnicima. On u spomenutoj drami unosi lik hrvatskog iseljenika Nike Marinovića koji je bio i ostao pokvaren, a uspjeh u Americi samo je doprinio njegovu bahaćenju. Ako se Vojnovićevo stvaralaštvo analizira u cjelini, moguće je doći do zaključka da je kod njega često prisutna atmosfera propadanja, a po tome ga se može usporediti s Begovićem. Ipak, Begovićeви Amerikanci nisu bahati povratnici koji žele uništiti naše, već se žele odužiti i pomoći. Zanimljivo je da Begović splitske aristokrate pokazuje kao pomalo bahate i spremne na očajničke poteze, a povratnike iz Amerike prikazuje mudrijima. Iznimka je lik po imenu Lee Prentice koji je karikatura poslušnog poslovnjaka koji se pokorava mnogo osvještenijoj zaručnici. Begovićeви Amerikanci u cjelini drame *Amerikanska jahta u splitskoj luci* imaju zadatak ukazati na propadanje splitske aristokracije koja se služi raznim lukavštinama kako bi svoju sramotu sakrila. Upravo likovi Amerikanaca u funkciji su razotkrivanja i razgolićavanja te sramote na vrlo lepršav i vedar način, za razliku od tmurnih tonova i boja kojima Vojnović u *Dubrovačkoj trilogiji* prikazuje propadanje dubrovačke vlastele. Ovakva analiza potvrđuje pomirljivi stav H. Dyserincka da su images i mirages dio intrinzične strukture teksta (2009a, 2009b).

Kod Miroslava Krleže potrebno je poznavati njegov opus u cjelini jer jednu dramu posvećuje Kolumbu, u dvije drame uvodi likove Amerikanaca tj. Hrvata koji su bili u Americi, a jedan te isti lik takvog Amerikanca prisutan je i u drami i u romanu. Krležina Amerika iz drame *Kristofor Kolumbo* samo je utopija koju je nemoguće ostvariti jer nema te zemlje u kojoj je moguć novi poredak koji se temelji na starim idejama. U novom poretku opet bi do izražaja došla podjela na vladajuće i one koji im se moraju pokoriti. Krleža je uvijek politički angažiran pa ne treba čuditi što je ironičan i skeptičan prema ideji o idealnoj zemlji u kojoj bi se ispravile greške iz starih zemalja. Zato u dramama *Vučjak* i *U logoru* do izražaja dolazi njegov ironičan stav prema Americi koja ostaje samo san. O toj Americi drugi likovi imaju iskrivljenu sliku i to na temelju činjenice da je tamo uspjela jedna žena poput Eve, ali upravo ona dokaz je da u Americi svatko može uspjeti. Za Evu je simbol Amerike gramofonska ploča koju navija i koja je u kontrastu sa zaostalom sredinom u kojoj se nalazi. Autor je u prikazu slike o Americi ironičan jer upućuje na činjenicu da tamo nije lako uspjeti, ali isto tako implicira da je američka sredina pitomija od zabačenog Vučjaka. Analiza Krležinih Amerikanaca potvrdila je mišljenje K. U. Syndrama da ironijski odmak kojim se književni jezik koristi može biti u kontrastu s površinskim značenjem, a može stvoriti i neobičan amalgam koji u isto vrijeme nešto ismijava i legitimira (2009: 72). Krleža u svojim dramama često koristi ironiju kojom podriva prihvaćen način opisa stvari, prihvaćene norme i političke sustave, a na podiranje ukazuju i likovi Amerikanaca u njegovim djelima.

Čini se da je Ivan Raos najkritičnije prikazao Amerikance i materijalističko društvo u kojem žive, iako se nameće zaključak kako bi Raosova Amerika mogla biti alegorija za naše prostore i sve one zemlje koje se okreću materijalizmu. Takvo društvo nije bilo spremno prepoznati ni prihvatiti Krista jer nisu mogli shvatiti da im netko želi dobro iz čiste ljubavi. Najokrutniji je pisac bio prema Amerikankama koje su prikazane kao proračunate žene željne slave koje Krista vide samo kao figuru ispod bora. Iako se Raos obrušava na američko društvo, kritika se može odnositi na sva društva koja postaju kapitalistička i opsjednuta materijalnim što može uključivati i našu zemlju tj. kulturu iz koje pisac promatra i u kojoj Krist također postaje figura ispod bora. Njegova slika Amerike odgovara američkim reklamama za razne proizvode koje su iskorištavale sliku sretne obitelji koja se okuplja pored božićne jelke i otvara poklone. Takva je Amerika spremna potrošiti novce i kupiti proizvode koji se reklamiraju, ali nije spremna na Kristov pravi dolazak. U Raosovoj drami slika Amerike funkcionira kao intertekst stvoren od prethodnih književnih i publicističkih tekstova kao i tekstova i slika prisutnih u novim medijima kakav je film koji onda uključuje i televiziju te posebno reklame. Tomislav Bakarić također u prvi plan svoje farse stavlja američki materijalizam, ali se isto tako bavi različitim definicijama Amerikanca, upućuje na kolonijalnu praksu i preispituje vrijednosti kojima se diči američko društvo. Kod Raosa i Bakarića postoji mogućnost da se opisujući slike Amerike i rastakanja američkog sna zapravo upozorava na domaće prilike pa bi onda spomenuta slika o proračunatim Amerikankama bila odraz onoga u što se pretvaraju i domaće žene.

Hrvatski dramatičari koji generiraju predodžbe o Americi dolaze iz različitih generacija i povijesnih razdoblja, drugačijih su političkih i kulturnih pogleda, a ipak stvaraju intertekst u kojem se javlja mit o Americi i stereotipni likovi Amerikanaca koji ne ispunjavaju uvijek očekivanja čitatelja. Ti stereotipi ne predstavljaju nužno kritiku američkog društva, nego mnogo češće govore o aktualnim domaćim prilikama koje stereotipi osvjetljavaju. Ovim se imagoško istraživanje o likovima Amerikanaca u hrvatskim dramama ne iscrpljuje jer ima još pisaca koji ih spominju, a Amerikanaca ima i u drugim književnim vrstama. Osim toga, zanimljivo bi bilo vidjeti kako su Amerikanci prikazani u drugim nacionalnim književnostima posebno u našoj regiji pa bi tada istraživanje bilo potpunije, ali i opsežnije. Analiza navedenih drama pokazala je kako su slike o Amerikancima dio unutarne strukture teksta i da se uz pomoć njih često upućuje na konotativna značenja teksta.

Literatura

- Bakarić, T. (1994), *Malleus maleficarum (Malj koji ubija): drame*, Zagreb, AGM: Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa.
- Batušić, N. (1970), *Tomislav Bakarić »Amerika, Amerika«, Republika*, 7/8: 355-356.
- Begović, M. (1964), *Amerikanska jahta u splitskoj luci*. U: Augustin Stipčević (ur.), *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 75: Milan Begović I. Pjesme, drame, kritike i prikazi*, Zagreb, Matica hrvatska Zora, str. 151-232.
- Biti, V. (2000). *Mit*. U: Vladimir Biti. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 317-320.
- Čale, F. (1992), *Iseljeničko pitanje u dramaturgiji »Ekvinocija«, Dubrovnik*, 3 (5): 103-109.
- *Dubrovnik – časopis za književnost i znanost*, Nova serija, godište 3, 1992, broj 5 – *Hrvati i Novi svijet (u povodu 500-te obljetnice otkrića Amerike)*
- Dukić, D. (2009), *Predgovor: O imagologiji*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 5-22.
- Dyserinck, H. (2009a), *Komparatistička imagologija onkraj »imanencije« i »transcendencije« djela*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 57-69.
- Dyserinck, H. (2009b), *O problemu »images« i »mirages« i njihovu istraživanju u okviru komparativne književnosti*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 23-35.
- Fabrio, N. (2007), *Aluzivne drame*, Zagreb, Profil international.
- Fischer, M. S. (2009), *Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 37-56.
- Gašparović, D. (1992), *Američki motivi u hrvatskoj dramatici XX. stoljeća, Dubrovnik*, 3 (5): 234-242.
- Hećimović, B. (1964), *Milan Begović*. U: Augustin Stipčević (ur.), *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 75: Milan Begović I. Pjesme, drame, kritike i prikazi*, Zagreb, Matica hrvatska Zora, str. 5-22.
- Kadić, A. (1992), *Otkriće Amerike u hrvatskoj književnosti, Hrvatska revija*, 42 (2): 200-210.
- Klaić, B. (2007), *Amerika*. U: Bratoljub Klaić (ur.), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Školska knjiga, str. 57-58.

- Klaić, B. (2007), *Amerikanac*. U: Bratoljub Klaić (ur.), *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Školska knjiga, str. 58.
- Krleža, M. (1973), *Drame*. U: Krsto Špoljar (ur.), *Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 94: Miroslav Krleža. Drame IV*, Zagreb, Matica hrvatska Zora.
- Krleža, M. (1981), *Legende*, Sarajevo, Nišro Oslobođenje i Ikro Mladost.
- Krleža, M. (1981), *Tri drame*, Sarajevo, Nišro Oslobođenje i Ikro Mladost.
- Leerssen, J. (2009a), *Imagologija: povijest i metoda*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 169-185.
- Leerssen, J. (2009b), *Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 83-97.
- Lukšić, I. (2000), *Krleža, Miroslav*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 392-399.
- Muhoberac, M. (2000a), *Bakarić, Tomislav*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 31-32.
- Muhoberac, M. (2000b), *Raos, Ivan*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 611-612.
- Nemeć, K. (2000), *Fabrio, Nedjeljko*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 211-212.
- Novak, S. P. (2000), *Palmoćić, Junije*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 547-548.
- *Novo doba*, 10, 14. 01. 1928., br. 11, str. 8.
- *Novo doba*, 10, 19. 01. 1928., br. 15, str. 6.
- Pageaux, D. H. (2009), *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 125-150.
- Raos, I. (1956), *Kako je New York dočekaao Krista*, Koprivnica, Koprivnička tiskara.
- Senker, B. (1996), *Predgovor*. U: Vlatko Pavletić (ur.), *Stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 11-34.

- Senker, B. (2000), *Šnajder, Slobodan*. U: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć, Darko Novaković (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, Školska knjiga, str. 704-705.
- Solar, M. (2011), *Mit*. U: Milivoj Solar, *Književni leksikon*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 313.
- Syndram, K. U. (2009), *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup*. U: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Pleić Poje, Ivana Brković (ur.), *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb, Srednja Europa, str. 71-81.
- Šnajder, S. (2005), *Kaspariana*, Zagreb, Literarna biblioteka.
- *Treći program hrvatskog radija*, broj 39/1993.
- *Tko se može otpremiti u Ameriku (1922?)*, Dubrovnik, Štamparija Giulli i dr.
- Vojnović, I. (2003), *Ekvinocijo*. U: Vlatko Pavletić (ur.), *Stoljeća hrvatske književnosti, Ivo Vojnović, Izabrana djela I.*, Zagreb, Matica hrvatska, str. 265-331.

Lucijana ARMANDA

HOW WE SEE OTHERS: AMERICANS IN CROATIAN PLAYS

Stemming from an imagological point of view and notions such as *image* and *mirage* and the viewpoint of Manfred S. Fischer that our view of America is based on our images of America rather than on reality, the author of the paper attempts to reveal the way in which playwrights projected their own images of America in their characters of Americans. After Columbus had discovered America, a lot of playwrights, novelists and poets were fascinated by the character of Christopher Columbus and this miraculous land of opportunities and utopia he had discovered. After this initial fascination, writers became inspired by the character of Americans. When referring to Americans the author means inhabitants of the American continent, mostly its northern part, as well as Croatians who had gone to America and became Americans. The author is especially interested in the way these characters are portrayed and used in literature, particularly in the play of Milan Begović symbolically entitled *An American Yacht in Split Harbour*, as well as in the works of Miroslav Krleža, Ivan Raos and Tomislav Bakarić.

Key words: *American dream in Croatian plays, characters of Americans, Milan Begović, Ivan Raos, Tomislav Bakarić*